Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto
Jyväskylä University Digital Archive

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.

Author(s): Szarvas, Melinda

Title: Jogi és irodalmi következményekről (Várady Tibor: Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Történetek az irattárból)

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Szarvas, M. (2016). Jogi és irodalmi következményekről (Várady Tibor: Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Történetek az irattárból). Tiszatáj, 2016(4), 99-102.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Szarvas Melinda

Jogi és irodalmi következményekről

(Várady Tibor, *Zoknik a csilláron, életek hajszálon. Történetek az irattárból*, Forum Könyvkiadó, Újvidék – Magvető Kiadó, Budapest, 2013.)

Izgalmas kérdéseket nyit meg Várady Tibor kötete, mely vajdasági, nagybecskereki periratok alapján megírt dokumentumnovellákon keresztül mutatja meg, miként változott a történelemmel párhuzamosan a Vajdaságban élő nemzetiségek egymáshoz való viszonya. Ahogy Domonkos István írja a borítón: „Ez a könyv a vajdaságiakról szól, akik ott élnek/éltek, ahol változnak a «diszpozíciók», ám a problémák maradnak." A *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* nemcsak hogy továbbgondolásra érdemes szempontokat kínál, a jogi iratok tanulmányozásával felszínre derengő kérdéseket a kötet érdekében is fontos jól láthatóvá tenni, azért, hogy egy történelmi események következményeit felmutató szöveg maga ne váljon következmények nélkülivé. A lehetséges válaszok megfogalmazása az olvasóra vár, a kiadvány nem szolgál azokkal készen, vagyis kicsit meg is kell dolgozni azért, hogy Váradyé valóban érdekes könyv legyen.

A budapesti Magvető és az újvidéki Forum kiadó közös gondozásában megjelent kötet jogi peranyagok szépirodalmi megformálásával létrehozott dokumentumnovellákból áll. Az egykori *Új Symposion* szerzőjének és szerkesztőjének írásait nehéz egy már létező műfaji kategóriába besorolni, a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* szövegei nem fikcionáltságuk révén válnak szépirodalmi alkotásokká. Várady a kötet bevezetőjében leszögezi: „az itt következő szövegek valódi történetre épülnek, és a szereplők is valódi szereplők." (5.) A feldolgozott periratok, melyek a szintén jogprofesszor szerző apjának és nagyapjának a praxisából kerültek ki, a huszadik század első felének történelmi változásokkal tarkított éveiben fogalmazódtak. A húszas, harmincas majd pedig negyvenes évek viszonyait tükröző szövegeket Várady saját korából kiinduló magyarázatai és párhuzamai kísérik, a kötet tehát három korszak egymásra vetülésének köszönhetően válik igazán izgalmassá. A huszadik század első felének súlyos történelmi eseményei és a napjainkban tapasztalhatók közti hasonlóság, anélkül, hogy Várady e kapcsolódási pontokat túlhangsúlyozná, helyenként egészen hátborzongató. Csak egy példa: „nem tűnt el nyomtalanul egyes embercsoportok diszkriminációja sem. Ha kevésbé nyílt, kevésbé brutális és árnyaltabb formában is, de esetenként – mondjuk a «terrorizmus elleni harc» kapcsán – a «nyugati demokráciákban» is hátrányos elbánásban részesülnek egyes gyanús fajok, vallások vagy nemzetiségek tagjai. Ezekben az esetekben nem közvetlen diszkrimináció, hanem inkább gyanú sújt egyes embercsoportokat – de ez a gyanú aztán kihat az elbánásra is." (183.)

A jog és az irodalom több szinten is összekapcsolódik a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* oldalain. Rögtön az első egységbe rendezett három eset konkrét szépirodalmi szövegeket állít a középpontba: népdalokat és egy az *Új Symposion*ban megjelentet. Irodalomtörténeti munkák is fel szokták hívni a figyelmet arra, hogy külön kötetet lenne érdemes megjelentetni szépirodalmi szövegek jogi perek során készített elemzéseiről. Ahogy talán legutóbb Szilágyi Zsófia megfogalmazta monográfiájában Móricz Zsigmond perei kapcsán: „a bíróságnak és az irodalomnak a periratokban írásos nyomot is hagyó találkozásai sok szempontból tanulságosak." (406.) A Várady által bemutatott események is azt demonstrálják, hogy egy szöveget mennyiféleképpen lehet tudatosan, vagyis célzottan értelmezni. „A jogászmesterségnek sok évszázadon át fennmaradt jellegzetessége a különböző narratívák szembeállítása." (114.) A periratok tanúsága szerint a húszas és harmincas években egy népdal elénekléséről az is jogi szempontból elfogadható felvetésnek bizonyult, hogy a nótázásról mint „szándékosan kitervelt és időzített cselekményről volt szó." (17.) A bemutatott esetek kapcsán és az idézett periratok szövegében is különleges jelentőséget kap a „lelkek diszpozíciója", vagyis annak figyelembe vétele, hogy a különböző

nemzetiséghez tartozó felek a történelmi események miatt fokozottan is érzékenyek lehetnek a legártatlanabbnak tűnő szóra vagy megmozdulásra is. Ugyanakkor az is világos, hogy ez könnyen lehet(ett) manipulált (ellen)érv is. Ezt szintén egy akár a mai viszonyokra nézve is áthallásos észrevétel során teszi világossá a szerző: „a «lelkek diszpozíciója» azóta sokszor kapott szerepet – nemritkán főszerepet – napjaink színpadán. Mégis, ritkán jutunk el a felismerésig, hogy váltakozó alakban ugyanaz a jelenség ismétlődik. Egy-egy felforrósodás igyekszik minden gondolkodási teret lefoglalni, kizárva az összehasonlításokat, távlatokat, rendszerbe helyezést. […] Tény az is, hogy mindig sok haszonélvezője volt – és lesz – a felkavart társadalmak zavarosában alakuló halászterületnek. Szükség van mindig egy markáns ellenségre is, mert e nélkül hogy is lehetne észrevenni az azokkal szembeszegülő derék hazafiakat. Szóval sokfelé vezethet a «lelkek diszpozíciója».” (19.)

A *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* nemcsak a bemutatott történetek érdekessége és abszurditása miatt olvasmányos, de annak köszönhetően is, hogy Várady ügyesen köti össze a jogi és az irodalmi nyelvi világot. A fülszöveget író Domonkosnak ebben is igaza van: „a könyv főhőse a nyelv, a higgadt, józan átgondolt beszéd.” Egy-egy szentenciózus mondat szakítja meg ezt a hangvételt, melyek didaktikussága olykor már zavaró is. Ilyen megjegyzésekre gondolok: „Felajzott hangulatok idején elfogadhatatlan az ellenséghiány.” (34.) Vagy: „Semmi sem feledtet jobban egy háborút, mint egy másik háború.” (38.) A Domonkos által is kiemelt higgadt és józan hang, amely tehát jórészt jellemzi a novellákat, nem zárja ki a személyes hangvétel megcsillanásának lehetőségét, mely épp a kellő mértékben lazítja mind a történelmi események adta súlyos témát, mind a periratokból a Várady-novellákba szükségszerűen átszivárgó jogi hangot. A szöveget egészen sajátos humor is jellemzi, mely egyrészt inkább iróniaként jelentkezik, másrészt pedig a bemutatott esetek abszurditásából fakad. Nehéz elhinni például, hogy valóban létezett olyan hivatali szerv, mint a „Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Ellen Való Bűntettek és Kihágások Ügyében Intézkedő Bánáti Bírósági Tanács” (119.)

Várady józansága sokszor épp ezeknek a képtelenségeknek a látszólagos komolyan vételében érhető tetten. „Egyébként apám is, anyám is, két évvel az I. világháború előtt születtek, én pedig két évvel a II. világháború előtt. Később kissé változtak a distanciák, a fiaim tíz-tizenkét évvel a jugoszláv háborúk előtt születtek. Az idősebbik unokám ma nyolcéves. Meglátjuk.” (38.) Emlékezetes és a történelmi eseményeknek a mindennapi életre kiterjedő mértékét leglátványosabb módon mutatja meg a *török kávé* elnevezésének többszöri megváltozása: „a «török» szó ellenséges szimbólummá vált. […] Így nem logikátlan, hogy a miloševići jelszavak légkörében, az a kávé, melyet egyébként a szerb nép (is) magáénak tudott, nem maradhatott *török kávé*. A nyolcvanas évek végén és kilencvenes évek elején *szerb kávé (srpska kafa)* lett a neve. […] Milošević távozásával csillapodtak a kedélyek. Egyre inkább forrófejűségnek tűnt a *szerb kávé* elnevezés, de kissé kellemetlen lett volna a teljes visszatérés is, és így megszületett áthidaló megoldásként a *hazai kávé (domaća kafa)*.” (52.) A *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* egyik legnagyobb erénye, hogy hétköznapi eseteket mutat be, melyeket a történelmi viszonyok drámai megváltozása tett különlegessé és zavarossá. Állampolgársággal kapcsolatos beadványokról esik szó többek között és válásokról. A benyújtott kérvények indoklásában bukkannak fel a történelem diktálta kényszerű szempontok, ám nemcsak az volt kérdéses, hogy miért válik el például egy vajdasági házaspár, hanem hogy milyen nemzetiségű személy válik el kitől. A kötetnek nagy része olyan kérdésekkel foglalkozik, minthogy „ki a magyar?”, vagy, hogy „ki nem német?”

A kötet két külön részének címeként is szereplő kérdésre adható válasz azért sem magától értetődő, mert „Becskereken nem volt sok olyan család, amelyben ne lett volna vegyes házasság is. Így a hovatartozás választás kérdése volt. Most azonban hatósági döntés mondta ki, ki hova tartozik.” (60.) A névelemzések alapján történő nemzetiségi besorolások tarthatatlanságának tapasztalata és annak belátása, hogy „nemigen voltak vegytiszta

magyarok, szerbek, németek és zsidók" (197.), a megnevezések és nemzeti(ségi) kategóriák újragondolására ösztönöz. Végletekig leegyszerűsített módon a tárgyalt időszakban a németes nevet viselő személy németnek számított, a magyart magyarnak, stb., noha épp az imént említett vegyes házasságok miatt a nemzetiségi hovatartozást nem mutatta minden esetben a név. Ennek jelentősége pedig nem volt csekély: a két világháború között létezett olyan jogszabály például, amelynek „az volt a lényege, hogy nem járhat kisebbségi iskolába az, akinek a nevéből nem következik, hogy az adott kisebbséghez tartozik. E szabály sok magyar család számára lehetetlenné tette, hogy magyar iskolába járassák a gyerekeiket." (161.) A többnemzetiségű Vajdaságban a nemzetiségi kategóriák korántsem maguktól értődők. Noha Várady erről külön nem beszél a kötetben, mégis az általa leírtak a „vajdasági magyar irodalom" kategóriáját is megkérdőjelezhetik ebben az elnevezési formánban, amennyiben a *magyar* jelző nemcsak a térségben születő irodalom nyelvére, hanem a szerzők nemzetiségi hovatartozására is utalna. Az intézményi, vagyis a hivatali háttér és a gyakorlat két különböző, nehezen összeegyeztethető rendszert jelent. A hovatartozás kérdése az egyetlen, amelyben Várady tanulsággal és javaslattal szolgál kötete végén: „Azt tanultam meg – és azt is szoktam mondani – hogy hovatartozásunkról végeredményben magunk döntünk. Ezt nevezik a szabad identitásvállalás elvének. Ennél megfelelőbb mérce nincs, ha azt a kérdést kell eldönteni, hogy ki az igazi magyar, az igazi német, az igazi szerb vagy az igazi zsidó. De ez az igazság meginog, és a logika kényszerpályára kerül, ha életveszély vagy vagyonvesztés kapcsolódik egy identitáshoz." (200.) A név tehát kevéssé bizonyul megbízható identitásjelölőnek. Bár a szerző ezt nem köti szorosan a név jelentésének és jelentőségének kérdésköréhez, mégis érdekes e szempontból az a közismert orosz eljárás, mikor a szerzői keresztneveket vagy egyáltalán nem jelölték, vagy csak monogrammal, így az olvasó számára az orosz szerző nemét is gyakran homály fedte. Várady a saját történelemkönyvét említi: „melyből 1949-ben (tízéves koromban) tanultam. A szerző nem vajdasági magyar, sőt nem is jugoszláv. Négy orosz szerző könyvéből tanultunk (Galkin, Zubok, Notorics, Hrosztov – keresztnevek nincsenek sem a címlapon, sem másutt a könyvben)." (182.) A nevek jelentését és jelentőségét firtató szövegek azért is bizonyulhatnak a kötet legérdekesebb részeinek, mert „vegyes házasságok, költözések, nyelvváltások nemcsak a Vajdaságban képezik a mindennapi valóság részét. A név gyakran egy több generációval korábban elhagyott identitás emléke. Vannak olyan nevek is, melyeket eredetileg nem szabadon választottak; vagy pedig szabadon választották évszázadokkal ezelőtt, de a mai hordozója talán nem is ismeri már az eredeti kötődést." (165.)

Várady Tibor *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* című kötete egészen izgalmas vállalkozás. Olyan oldalról mutatja meg a Vajdaságban a huszadik század első felében bekövetkezett jelentős társadalmi változásokat, melyből az válik láthatóvá, hogyan volt kénytelen a túlélése érdekében azokhoz igazodni a hétköznapi ember. Megvilágító erejű eseteket dolgoz fel és tesz közzé a jogprofesszor szerző, melyeket megismerve könnyebben érthetővé, kézzelfoghatóbbá válnak azok a történelmi események, melyek a térség életét máig hatóan befolyásolták. Az egyszerű, sematikus gondolkodás, az általánosítás tarthatatlanságára irányítja a figyelmet a jelentéktelennek gondolt, vagy sok más esetben ki nem emelt különbségek érzékeltetésével. A vizsgálódások ritkán teszik láthatóvá például a bácskai és a bánáti magyarok helyzete közti különbséget, melyet viszont Várady több helyen is hangsúlyoz. A kötet több perirat, kérvény fekete-fehér befotózott képét is tartalmazza – sokszor csak ezeken van lehetőség elolvasni az adott szöveget, melyről a szerző épp értekezik. Ez nem minden esetben tűnik jó döntésnek. Nehéz lenne szó nélkül elmenni a kötet címe mellett: nagyon furcsa, ám kétségkívül egyedi, ettől függetlenül nem biztos, hogy szerencsés választás volt. A kötet borítója azonban kimondottan szép. Az iratokat összefogó zsinór csomói mintha drótkerítés tüskéi lennének. A fülszöveget író Domonkos István egy az EXSymposion 2003/44-45. számban megfogalmazott gondolatát juttatja eszembe, mely

Várady Tibor könyvének egészéhez is köthető: „a szavak szerintem ugyanolyan funkciót töltenek be sokszor vagy a legtöbbször, mint a határok: nem léteznek határok, mégis léteznek határok, és a határok azután arra kényszerítenek nagy csoportokat, hogy egymást irtsák. Ugyanúgy van a szavakkal, a nyelvekkel. Mindig az történik a végén, hogy valami félreértés, valami totális félreértés a megfogalmazás szintjén történik. Milyen óriási fegyelemre lenne szükség, hogy a szavakat valahogy kordában tartsuk, hogy csak azt fejezzék ki pontosan, ami a cél."